

TARİX, ETNOQRAFIYA VƏ SİYASİ ELMLƏR

DOI: <https://doi.org/10.59849/2957-3882.2026.1.67>

YAZILI MƏNBƏLƏRDƏ XALQIMIZIN AİLƏDAXİLİ MÜNASİBƏTLƏRƏ YANAŞMASI (*yazılı mənbələr əsasında etnoqrafik araşdırma*)

Aytəkin QƏHRƏMANOVA

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu, baş müəllim

aytekinqehramanova@nmi.edu.az

Daxilolma tarixi: 25.12.2025

Düzəliş tarixi: 20.04.2026

Nəşrə təsdiq tarixi: 12.05.2026

XÜLASƏ

Məqalədə ailədaxili münasibətlərin, hər bir cəmiyyətdə olduğu kimi, xalqın etnik xarakterinin formalaşmasında və nəsil-dən-nəslə ötürülməsində mühüm rol oynadığı ilə yanaşı, ailə üzvlərinin normal həyat fəaliyyəti ilə bağlı olan məsələlər, ata və ananın, ata və ananın uşaqlarla, bacının qardaşlarla münasibətləri şəraitində həll olunduğundan bəhs edilir. Bu mövzuda aparılan tədqiqatlar, ailə üzvləri arasında münasibətlərdə ortaya çıxan davranışlar, dəyərlər və qaydalar vasitəsilə xalqın mədəni kimliyi və etnik xüsusiyyətləri öyrənilir.

Ailədaxili münasibətlərdə diqqətə alınan əsas elementlər ailə üzvlərinin bir-birilərinə qarşı göstərdikləri hörmət, sevgi, məsuliyyət və qarşılıqlı yardım anlayışlarıdır. Bu elementlər müxtəlif mədəniyyətlərdə fərqli şəkillərdə təzahür edir və xalqın tarixən formalaşmış etnik xarakterini əks etdirir. Ailədaxili münasibətlər çərçivəsində kiçiklərin böyüklərə, uşaqların valideynlərə və əksinə, ailədə qadınlara, qocalara hörmət, ata-ananın yanında uşaqlara münasibət maraq doğurur. Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, ailə uşaqları tərbiyə edir, gələcək vətəndaşa, yetişməkdə olan şəxsiyyətə hərtərəfli təsir göstərir. Ailə daxilində formalaşan münasibətlərdə həmçinin xalqın etnik simasını, etnik xarakterini səciyyələndirən xüsusiyyətlər özünü büruzə verir.

Məqalədə yazılı mənbələrə istinadən ailə münasibətləri çərçivəsində uşaqların tərbiyəsində ailədaxili münasibətlər təhlil edilir. Bu münasibətlər içərisində ən aktualı olan valideynlər arasındakı münasibətlər, kiçiklərin böyüklərə, uşaqların valideynlərə və əksinə, ailədə qadınlara, qocalara hörmət, ata-ananın yanında uşaqlara münasibət maraq doğurur.

Məqalədə diqqəti cəlb edən əsas xüsusiyyətlərdən biri də uşaqların tərbiyəsi və təhsilidir. Bu nöqteyi-nəzərdən tədqiqat işində Azərbaycanın maarifçilərinin əsərlərinə müraciət edilmiş, müqayisəli təhlillər aparılmış, sonda ümumi bir nəticəyə gəlinmişdir ki, ailədə bütün münasibətlər adət-ənənələrə uyğun həyata keçirilməklə xalqın etnik xarakterini səciyyələndirir.

Açar sözlər: *ailədaxili münasibətlər, valideyn-övlad münasibətləri, uşaqların tərbiyəsi, böyüklərə hörmət*

**ПОДХОД К ВНУТРИСЕМЕЙНЫМ ОТНОШЕНИЯМ НАШЕГО НАРОДА В
ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКАХ**
(этнографическое исследование на основе письменных источников)

Айтекин ГАХРАМАНОВА

*кандидат исторических наук
Нахчыванский Институт Учителей,
старший преподаватель*

Дата поступления: 25.12.2025

Дата исправления: 20.04.2026

Дата утверждения к публикации: 12.05.2026

АННОТАЦИЯ

В статье показано, что семейные отношения, как и в каждом обществе, играют важную роль в формировании этнического характера народа и его передаче из поколения в поколение, а также что все вопросы, связанные с нормальной жизнедеятельностью членов семьи, такие как отношения между отцом и матерью, отцом с детьми, матерью с детьми, сестрой с братьями и т. д. Говорят, что ситуация разрешилась в их отношениях.

Исследования, проводимые по этой теме, изучают культурную идентичность и этнические характеристики народа через поведение, ценности и правила, которые возникают во взаимоотношениях между членами семьи. Основными элементами, учитываемыми в семейных отношениях, являются понятия уважения, любви, ответственности и взаимопомощи, которые члены семьи проявляют по отношению друг к другу. Эти элементы по-разному проявляются в разных культурах и отражают исторически сложившийся этнический характер народа.

В рамках семейных отношений интерес представляет уважение младших к старшим, детей к родителям и наоборот, уважение к женщинам и пожилым в семье, а также отношения между детьми и их родителями. Прежде всего, следует отметить, что семья воспитывает детей и оказывает всестороннее влияние на будущего гражданина и формирующуюся личность. Отношения, складывающиеся внутри семьи, также проявляют черты, характеризующие этническую идентичность и этнический характер народа.

В статье анализируются внутрисемейные отношения в воспитании детей в сфере семейных отношений со ссылкой на письменные источники. Среди этих отношений наиболее значимыми являются отношения между родителями, уважение младших к старшим, детей к родителям и наоборот, уважение к женщинам и пожилым в семье, а также отношения между родителями и детьми.

Одной из главных особенностей, на которую обращается внимание в статье, является воспитание детей. С этой точки зрения в исследовательской работе были рассмотрены труды азербайджанских педагогов, проведен сравнительный анализ и в конечном итоге сделан общий вывод.

Ключевые слова: семейные отношения, детско-родительские отношения, воспитание детей, уважение к старшим.

**THE APPROACH TO INTRA-FAMILY RELATIONS OF OUR PEOPLE IN
WRITTEN SOURCES
(AN ETHNOGRAPHIC STUDY BASED ON WRITTEN SOURCES)**

Aytakin GAHRAMANOVA

PhD in History

Nakhchivan Teachers' Institute, Senior Lecturer

aytekingehramanova@nmi.edu.az

Date of submission: 25.12.2025

Date of revision: 20.04.2026

Date of acceptance for publication: 12.05.2026

ABSTRACT

The article discusses the fact that intra-family relations, as in every society, play an important role in the formation of the ethnic character of the people and its transmission from generation to generation, and that all issues related to the normal life activities of family members are resolved in the context of the relationships between father and mother, father with children, mother with children, and sister with brothers.

Research on this topic studies the cultural identity and ethnic characteristics of a people through the behaviors, values, and rules that emerge in relationships between family members. The main elements taken into account in family relationships are the concepts of respect, love, responsibility, and mutual assistance that family members show to each other. These elements manifest themselves in different ways in different cultures and reflect the historically formed ethnic character of the people.

Among the relations within the family, the respect of the younger for the older, of the children for the parents and vice versa, the respect for women and the elderly in the family, the relationship of children with their parents are of interest. First of all, it should be noted that the family educates children, has a comprehensive impact on the future citizen, the developing personality. In the relations formed within the family, the features that characterize the ethnic image and ethnic character of the people also manifest themselves.

The article analyzes family relations in the upbringing of children in the field of family relations, referring to written sources. Among these relations, the most relevant are the relations between parents, the relationship of younger children to older children, children to parents and vice versa, respect for women and the elderly in the family, and the relationship between children and their parents.

One of the main features that attracts attention in the article is the upbringing of children. From this point of view, the works of Azerbaijani educators were referred to in the research work, comparative analyses were conducted, and a general conclusion was reached.

Keywords: *family relationships, parent-child relationships, child rearing, respect for elders.*

Giriş

Ailədaxili münasibətlər hər bir xalqın sosial-mədəni sisteminin əsas dayaqlarından biri olmaqla onun etnik xarakterinin formalaşmasında və nəsillər arasında ötürülməsində mühüm rol oynayır. Xalqın dünyagörüşü, mənəvi dəyərləri, valideyn–övlad münasibətləri və ailə daxilində məsuliyyət bölgüsü kimi məsələlər məhz ailə mühitində öz ənənəvi xüsusiyyətləri ilə təzahür edir. Bu baxımdan ailə yalnız bioloji və hüquqi birlik deyil, həm də etnik kimliyin yaşadılması və davam etdirilməsi üçün mühüm mədəni platformadır.

Azərbaycan xalqının, xüsusən də mənsubu olduğum Naxçıvan bölgəsinin tarix boyu formalaşan ailə modeli yazılı mənbələrdə, klassik ədəbiyyatda və erkən etnoqrafik qeydlərdə ətraflı əksini tapmışdır. Bu mənbələr ailədaxili münasibətlərin mahiyyətini, özünəməxsus davranış stereotiplərini, ailə üzvləri arasında qarşılıqlı hörmət, böyüyə ehtiram, birgə əmək, adət-ənənələrə bağlılıq kimi dəyərlərin necə nəsil-dən-nəsilə ötürüldüyünü müəyyənləşdirməyə imkan verir. Xüsusilə xalqın etnik xarakterinə dair təsvirlər yazılı mənbələrdə ailənin gündəlik məişətində, mərasimlərdə və sosial davranış normalarında daha aydın şəkildə görünür.

Mövcud araşdırma yazılı mənbələrə əsaslanaraq ailə münasibətlərində xalqın etnik xarakterinin necə formalaşdığını, hansı tarixi-sosial amillərlə müəyyənləşdiyini və bu münasibətlərin etnoqrafik baxımdan hansı keyfiyyətləri daşdığını təhlil etməyi qarşıya məqsəd qoyur. Yazılı mənbələrin müqayisəli araşdırılması xalqın ailə modelində sabit və dəyişkən cəhətləri üzə çıxarmağa, ənənə ilə müasirliyin qarşılıqlı təsirini dəyərləndirməyə və ailədaxili münasibətlərdə milli kimliyin səciyyəvi elementlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu kontekstdə etnoqrafik yanaşma həm mətnlərdəki sosial-mədəni təsvirlərin elmi şərhini, həm də ailə institutunun etnik identikliyin qorunmasında oynadığı rolu aydınlaşdırmağa xidmət edir.

Müəyyən tarixi dövrlərdə maddi-mənəvi həyat tələbatından doğan, yaşlı nəsil-dən gənc nəslə çatdırılan davranış qaydaları və əxlaq normaları ailədə formalaşır və nəsil-dən-nəslə ötürülür. İnsan həyatının ən mühüm hissəsi ailədə - həyat yoldaşı, uşaqlar və qohumlarla ünsiyyətdə keçirir. Bu ünsiyyətlər içərisində başlıca yeri ata-ana, bacı-qardaş, övlad və baba-nənə münasibətləri tutur və ailədaxili münasibətləri təşkil edir (Axundov S., Həsənov A., 1991, s. 95). Ailədaxili münasibətlər isə xalqın etnik xarakteri ilə səciyyələnir, çünki hər bir etnik qrupun özünəməxsus adət-ənənələri, dəyərləri və sosial davranış qaydaları var. Ailədaxili münasibətlər ailə üzvlərinin bir-biri ilə necə ünsiyyət qurduğunu, uşaqların tərbiyəsini və s. müəyyən edir.

1. Ailədaxili münasibətlərdə “ailə başçısı” anlayışı

Azərbaycan ailəsində ailə üzvlərinin normal həyat fəaliyyəti ilə bağlı olan bütün məsələlər, ata və ananın, ata və ananın uşaqlarla, bacının qardaşlarla münasibətləri şəraitində həll olunur. Ailədaxili münasibətlər içərisində ən aktual olanı valideynlər arasındakı psixoloji mühitdir. Ailədə valideynlər arasındakı münasibətlər uşaqların tərbiyəsində əsas rol oynayır. Ailədaxili münasibətlər içərisində kiçiklərin böyüklərə, uşaqların valideynlərə və əksinə, ailədə qadınlara, qocalara hörmət, ata-ananın yanında uşaqlara münasibət maraq doğurur. Hər şeydən əvvəl, onu qeyd etmək lazımdır ki, ailə uşaqları tərbiyə edir, gələcək vətəndaşa, yetişməkdə olan şəxsiyyətə hərtərəfli təsir edir. Ailə daxilində formalaşan münasibətlərdə, həmçinin xalqın etnik simasını, etnik xarakterini səciyyələndirən xüsusiyyətlər özünü büruzə verir. Ailədaxili münasibətlərdə “ailə başçısı” anlayışı xüsusi yer tutur. Ailə başçısı- “ağsaqqal”, “böyük ata”, “böyük ana” termini hələ patriarxal ailənin mövcud olduğu şəraitdə yaransa da, öz əhəmiyyətini müasir dövrdə də itirməmişdir (Qədirzadə H.Q., 2003, s. 107).

Azərbaycanda ailədaxili münasibətlərdə böyüyə hörmət öndə durur. Azərbaycan ailəsində isə ata böyük hörmət sahibidir, ailə məsələlərinin həlledicisidir. Ata evdə daxil olanda hörmət əlaməti olaraq qalxıb onu salamlayar və onun hər bir buyuruğunu yerinə yetirərdilər. Ata evdə olanda hörmət əlaməti olaraq evin qız-gəlini hündürdən danışmaz, öz hərəkətlərinə fikir verər və özlərindən böyüklərdən yaşınardılar.

2. Ailədaxili münasibətlərin tənzimlənməsində valideynlərin rolu

Ailədaxili münasibətlərin tənzimlənməsində ananın mühüm rolu vardır. Ana təkcə uşaqları dünyaya gətirməklə kifayətlənmir, o, uşaqların tərbiyəsi ilə məşğul olub, onların sağlam böyümələrində mühüm rol oynayır. Azərbaycan ailəsində bütün dövrlərdə anaya-qadına böyük qüvvə kimi baxılıb. Hələ vaxtilə anaya-qadına böyük qüvvə kimi baxan xalqımızın böyük mütəfəkkiri, görkəmli maarifçi C.Məmmədquluzadə qadınların kişilərlə bərabər, tam hüquqlu, savadlı olmasını arzulayırdı.

Uşaqların tərbiyə edilməsində ananın-qadının rolunun əvəzedilməz olduğunu söyləyən C.Məmmədquluzadənin ən böyük arzusu qadınların təhsil alması, onların savadlanması idi. Savadlı qadın təkcə uşaqlarının tərbiyəsi üçün deyil, həmçinin cəmiyyət üçün gərəkli idi. Böyük Mirzə Cəlil görkəmli maarifpərvər publisist İsa Sultan Şahtaxtının qızı Leyli xanım Şahtaxtının vaxtsız vəfatı münasibətilə yazdığı məqalə-nekroloqunda deyirdi: “1902-ci ildə Tiflisdə Qız İnstitutunu qurtardıqdan sonra 1904- cü ilin sentyabr ayında Şvetsariyaya və orada darülfünunun

həkimlik şöbəsinə girib. Hacı Zeynalabdin Tağıyev cənablarının köməkliliyi ilə üç il orada təbabət elmini oxumaqda idi. İki ildən sonra həkimlik dərslərini qurtarıb şəhadətnamə alacaq idi və gəlib vətəninə biçərə müsəlman övrətlərinin min-min dərdlərinə şəfa verəcək idi. Əfsus! Qismət olmadı”. (Məmmədquluzadə C., 2004, s.175-176).

Qeyd etmək lazımdır ki, hələ o dövrdə valideynin öz qızını vətəndən uzağa, özgə bir məmləkətə göndərərək təhsilini davam etdirməsinin qayğısına qalması, həmin ailənin ailədaxili münasibətlərinin qarşılıqlı etimad, səmimiyyət üzərində qurulduğunu göstərir. Böyük sənətkar kiçik bir məqalədə Azərbaycan qadınının təhsil dalınca Avropaya getdiyini, orada təhsil alaraq Vətəninə dönüb xalqına xidmət etmək istədiyini, lakin amansız ölümün buna macal vermədiyini açıqlayırdı.

C.Məmmədquluzadənin “Arvad məsələsi” məqaləsində isə yalnız Azərbaycanın deyil, dünya qadınlarının taleyi haqqında narahat olduğunu və ayrı-ayrı ölkələrin, onların dinlərinin qadına münasibətini şərh edir. Müəllif qadın hüququ məsələsinə toxunub, dinlərin qadına olan münasibətlərini açıqlayır, həmçinin Avropa və Amerika qadınlarının öz hüquqları uğrunda mübarizəyə nə vaxt başladıklarını və bu mübarizənin nə ilə nəticələndiyi haqda məlumat verir. C.Məmmədquluzadə məqalədə məşhur ingilis yazıçısı Con Stüart Millin ingilis parlamentində söylədiyi nitqindən bəhs edərək ilk dəfə olaraq qadınların siyasi ixtiyarlarının bərabərlik məsələsinə toxunulduğunu və bu məsələnin dəfələrlə ingilis parlamentində müzakirəyə qoyulduğunu, lakin lazımınca həll olunmadığını qeyd edir.

Hindistanda, yunan və rumlarda qadına münasibətdən bəhs edən müəllif bu ölkələrdə qadına həqarətlə baxıldığını yazır. Müəllif məqalədə rum və fransızların qadına münasibətlərindən danışarkən yazır: “Rəvayətdir ki, keçmişdə Fransa senatı belə bir qərarnamə yazmış: “Vəhşi insanlara da yaraşan iş deyil, nəinki sizə ki, arvadlar öz iynə-saplarını qoyub və gəlib kişilərə qoşulub siyasi işlərə müdaxilə etsinlər, çox və çox eyib ola” (Məmmədquluzadə C., 2004, s. s.199). Fransa senatının dediyi bu sözlərdən çox-çox əvvəl dövlət idarəetmə qabiliyyətinə malik olan qəhrəman qadınlarımız - Tomrislər, Sara xatunlar, Nüşabələr var idi.

Yazılı mənbələrə söykənərək deyə bilərik ki, Azərbaycanda qadına münasibət tarixin bütün dövrlərində təqdirəlayiq olub. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında ailədaxili münasibətlərdə qadına dərin hörmət bəslənməsinin və bütün məsələlərin həllində onlarla məsləhətləşmənin şahidi oluruq. Qazan xan öz qadınına belə müraciət edir:

*Bəri gəlgi, başımın baxtı, evim taxtı!
Evdən çıxıb yürüyəndə sərvə boylum!
Topuğuna sarmaşanda qara saçlım!
Güz almasına bənzər al yanaqlım,
Qadınım, dirəyim, döləyim.*

(Kitabi- Dədə Qorqud, 2004, s.11).

Yüksək əxlaq sahibi olan oğuz igidləri qadına hörmətlə yanaşmışlar. Oğuz ailəsində ailə üzvləri arasında münasibətdə səmimiyyət əsas rol oynayır. Oğuzlarda ananın haqqına Tanrı haqqı kimi baxılır. Qadınlar isə bütün dövrlərdə kişilərdən yaşınar, yəni utanar və gizlənərdilər.

Dinlərin qadına münasibətinə gəldikdə isə zəngin mənəvi dəyərləri, yüksək əxlaqiliyi ilə fərqlənən İslam dini qadından ismət və iffət, kişidən namus və qeyrət, hər iki valideyndən isə nümunəvi əxlaq tələb edir. Başqa dinlərdən fərqli olaraq, İslam dini tam yeni bir dindir, o, ictimai qanunları təhlil etmiş, qadın və kişilərin tam bərabər hüquqlu olduğunu elan etmişdir. İslam dinində qadınlara hörmət, fəxri münasibətlər formalaşmışdır. “Gender və ekologiya” kitabında belə bir fakt diqqəti cəlb edir. Alman tədqiqatçısı Murad Vilfrid Hofmann “Almaniyalı müsəlmanın gündəliyindən” kitabında yazır: “Müsəlman qadınlar, şəriətin buyurduğu kimi, 1400 il ərzində elə hüquqlardan istifadə ediblər ki, onların Avropadakı bacıları bunları yalnız XX əsrdə böyük çətinliklə əldə edə bildilər” (Bayramova L., 2003, s.28,47).

Göründüyü kimi, İslam dini bəşər tarixi ərzində cəmiyyətə misli olmayan dəyişikliklər gətirdi. İslam dininə qədərki dövrdə həmin ölkələrdə qadınlar bütün hüquqlardan məhrum idi. İslam dini qəbul edildikdən sonra bu din qadını həm hüquqi, həm də əxlaqi cəhətdən müdafiə etdi. İslam dini onlara mülkiyyət hüququ, öz əmlakına yiyələnmək hüququ qazandırdı. Qadınlar istər evlənəndə, itərsə də boşananda səs hüququna, varidat əmlak hüququna malik oldu.

Uşaqların tərbiyəsində ailədaxili münasibətləri araşdırarkən valideynlərlə uşaqlar arasındakı münasibət məsələsi də diqqəti cəlb edir. Azərbaycan ailəsində ata ailənin başçısı və qayğıkeşi hesab olunur. Atanın ailədə nüfuzu isə onun şəxsi keyfiyyətlərinə əsaslanır.

Əgər ailə münasibətləri səmimiyyət əsasında qurularsa, valideynlərlə uşaqlar, ata-ana arasında daha çox hörmət olar. Bəzən uşağa qarşı rəhmdillik göstərmək, kor-koranə məhəbbət etmək və onun yersiz tələblərinə əməl etmək, uşaqların xudpəsənd və ləyaqətsiz böyümələrinə səbəb olur. Qiymətli, əl dəyməmiş mənəvi dəyərimiz olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında oğuzların ailə daxilində ata-ana və övlad münasibətlərinin səmimiyyət üzərində qurulması təsvir olunur. Ailədaxili münasibətlərdə səmimiyyət, böyüyə və qadına ehtiram böyük rol oynayır. Ata oğlunun mətin xarakterli bir şəxsiyyət kimi böyüməsini və layiqli bir övlad kimi yetişməsinə istəyir: “O zamanlar oğul ata sözünü iki eləməzdi. İki eləsəydi, o cür oğlu qəbul etməzdilər” (Kitabi- Dədə Qorqud, 2004, 3, s.71).

Azərbaycanda ailədaxili münasibətlər içərisində valideynlərlə uşaqlar arasında səmimiyyət, uşaqlara inam əsas götürülür. Ailədə valideynlərə hörmət, onlara yalan danışmamaq hisslərini valideyn övladına aşılmalıdır. Əlbəttə, uşağa qarşı təkrar olunan məzəmmət, səhlərin tez-tez nəzərə çarpdırılması və s. onların ləyaqətini və hissiyyatını tapdalayır.

Bu bir həqiqətdir ki, tarixin bütün dövrlərində ailənin mühüm funksiyasını uşaqların tərbiyəsi təşkil etmişdir. Dünya xalqlarının uşaq tərbiyəsi haqqında özünəməxsus təsəvvür və anlayışları, adət və ənənələri vardır. Deməli, ailədə uşaqları tərbiyə edərkən heç bir yazılı məlumatdan, kiminsə irəli sürdüyü müəyyən üsul və digər vasitələrdən istifadə edilməmişdir. Ailədə uşaqların tərbiyəsini əsas etibarilə adət-ənənələr vasitəsi ilə həyata keçirilmişdir. Ailə tərbiyəsində bərqərar olmuş adət-ənənələr təkcə böyükklərlə kiçiklər arasında qarşılıqlı münasibətləri tənzim etmirdi. Onlar yaş xüsusiyyətləri ilə yanaşı, cinsi fərqlərə xüsusi diqqət yetirir, oğlanlarla qızların tərbiyəsində bu amilin mühüm rol oynadığını göstərirdilər.

3. Ailədaxili münasibətlərdə uşaqların tərbiyə məsələsi yazılı mənbələrdə

Nəsillərdən keçib gəlmiş, etnosun xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirməklə tam sintez olunmuş xalq tərbiyə prinsipində yığcamlıq, konkretlik daha çox nəzərə çarpır. Ənənəvi tərbiyə məsələsində əsas üç prinsip-övladlarının təlimi, əxlaq və əmək tərbiyəsi valideynlərin diqqət mərkəzində durur (Qədirzadə H.Q, 2003, s.132).

Ailə quruculuğunda isə ən böyük hadisə övlad törənişidir. Övlad ailədə ata və ana subyektlərinin bir-birinə bağlanmasına səbəb olur, ailənin dairəsini genişləndirir, həm də onu möhkəmləndirir. Övlad ailəni cəmiyyətə bağlayan ən zəruri bağlardan biridir. Ailənin başlıca

xüsusiyyətlərindən biri nəsil artırmaqdan ibarətdirsə, tərbiyədə əsas məqsəd isə dövrün tələbləri səviyyəsində insan formalaşdırmaqdır. Ailədaxili həyat təzi uşağın mənəviyyətinə, onun karakterinin formalaşmasına böyük təsir göstərir (Sıdqi M., 2004, s.222).

Tədqiqat obyektimiz yazılı mənbələr olduğı üçün böyük maarifpərvər C.Məmmədquluzadənin əsərlərini təhlil etdikdə müşahidə edirik ki, ustad yazıçı tərbiyədə ən başlıca amil olaraq ailə tərbiyəsini dəyərləndirmişdir. Müəllif uşaqların tərbiyəsi haqqında “Uşaqlarımız” felyetonunda yazırdı: “...Özgə işlərdə də səliqəsiz olmağıımız ötüşsə, burada ötüşməyəcək, ondan ötrü ki, bizim bu gödək ömrümüzə bizə tək birçə dəfə uşağı tərbiyə vermək qismət olacaq, bu işi də labüd biz gərək öyrənək-öyrənməsək böyük insafsızlıq eləmiş olacağıq” (Məmmədquluzadə C., 2004, s.102).

Göründüyü kimi, yazıçı uşaqlara tərbiyə verərkən valideynlərin məsuliyyətli və özlərinə qarşı tələbkər olmalarını tövsiyə edirdi. İnsan anadan pis və ya gözəl əxlaqi sifətlərlə doğulmur. İnsanın gözəl sifətləri və ya mənfə əxlaqi xüsusiyyətləri yalnız tərbiyə sayəsində qazanılır. İnsan tərbiyəni əsas etibarilə uşaqlıq və gənclik dövrlərində alır. C.Məmmədquluzadə kimi bir çox maarifçi sənətkarlar da tərbiyənin əsasının ailədə qoyulduğunu qeyd edirlər.

Görkəmli maarif xadimi F.Köçərli tərbiyə amillərindən ailə tərbiyəsini misal gətirərək yazırdı: “...Ailədə, ailə arasında uşaq öz bilik və vəsaili-mənəviyyəsinin əsasını alır. Burada onun qəlbinə bəyənilmiş xasiyyətlərin, yaxud qəbahətlərin toxumları saçılır, ailədə hökmfərma yavaş-yavaş onun qəlbində yer tutur...Uşaq öz ailəsində sədaqət, zəhməti sevmək, yaxud adamlara məhəbbət, itaət və ifayə- vəzifə görür özündə bu xüsusiyyətləri əks etdirir” (Köçərli F., 1963, s.11-12).

Böyük maarifpərvər C.Məmmədquluzadə “Anamın kitabı” əsərində Zəhrabəyim ana övladlarının tərbiyəsində onların Vətənə, anaya, öz xalqına məhəbbət ruhunda, bir sözlə, milli zəmin əsasında böyümələrini istəyir. Lakin ananın oğulları Vətənlərindən illərcə ayrı düşmüş, öz etnik xüsusiyyətlərini tamamilə yaddan çıxarmış, milli psixologiyalarından uzaqlaşmış gənclər idi. Ailədə təkçə Gülbahar öz ana dilində təhsil almış, dilini, milli adət-ənənəsini sevən bir azərbaycanlı qızı kimi təsvir olunmuşdur. “Anamın kitabı” böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olub, milli-mənəvi özünüdərk, vətəncilik, milli birlik və müstəqillik dərslidir (Məmmədov A., 2003, s.22).

Müəllif “Saqqallı uşaq” hekayəsində uşaqların tərbiyəsində, əsasən, uşaqların düzgün danışmasını, valideynin özünə qarşı məsuliyyətli olmasını qeyd edir. Hekayədə təsvir olunur ki, ata hər gün qapı-bacanın yazıldığını görür və düşünür ki, bunu uşaqlar edib. Uşaqlarının and-aman etməklərinə baxmayaraq, ata onlara inanmır. Övladlarının səmimi etiraflarına inanmayan atanı narahat edən tərbiyə məsələsi idi. “...Aya görək mən uşaqlarıma verdiyim tərbiyənin hansı bir tərəfi yanlış yola düşüb, aya, görək mən kimi bir qoca mürəbbinin səhvi harada olub və bundan sonra uşaqlarımın barəsində bəslədiyim rəftarın hansı tərəfinə təgyir verməliyəm” (Məmmədquluzadə C., 2004, s.265).

İlk növbədə, yazıçı valideynin övladına qarşı olan inamsızlığını açıqlayır, sonra isə atanın bir valideyn kimi öz üzərində məsulliyət hiss edərək verdiyi tərbiyənin harasında səhv etdiyini və bu səhvi necə düzəldəcəyini fikirləşir. Göründüyü kimi, yazıçı tərbiyədə əsas məsuliyyəti valideynin daşdığını bildirir və valideynin özünə qarşı tələbkər olmasını tövsiyə edir. Görkəmli pedaqoq A.S.Makarenkonun fikrincə, tərbiyənin birinci əsas üsulu valideynin özünə qarşı tələbkər olması, öz evində bir valideyn kimi hərəkət etməsi, hər bir addımını valideyn kimi nəzarət altına almasındadır (Makarenko S., 1983, s.281).

Ailədə uşaqların tərbiyəsində öyüd-nəsihət başlıca rol oynayır. Görkəmli Azərbaycan şairi M.Füzulinin “Rindü Zahid” əsərində tərbiyə ilə bağlı dəyərli nəsihətlər var. Füzuli tərbiyə işində atanın roluna xüsusi yer verir və valideynlərin uşaqlara sənət öyrətməsini diqqətdən qaçırmır. Şair həmçinin bu fikirdədir ki, uşaqların tərbiyə prosesində yalan danışmağı və yalançıların uşaqların yanında tərifi edilməsinə yol verilməməlidir. Ölməz şair uşaqların tərbiyəsində əməyə yüksək qiymət verir və mal-dövlət hərisliyindən uzaqlaşmağı çağırır (Məhəmməd F., 2005, s.216).

Hələ vaxtilə C.Məmmədquluzadə ailə və cəmiyyətdə hökm sürən ağılıq-tabelik münasibətlərinin gənclərin əxlaqına ciddi mənfə təsir göstərdiyini, onlarda zülmkarlıq, qorxaqlıq, mütilik, ədavətçilik, kinlilik aşıldığını dönə-dönə qeyd edirdi. Ailədə ailə başçısının özünü ağı kimi

aparmasına, məktəbdə isə müəllimin əxlaq tərbiyəsini həyata keçirməsi zamanı kömək üsulundan istifadəsinə qarşı kəskin etiraz edirdi.

Z.Göyüşov M.T.Sidqiyyə istinadən yazırdı ki, valideynlərin bir-birinə olan münasibətləri uşaqların tərbiyəsinə ciddi təsir göstərir və uşağın əvvəlinci müəllimi bitəbi onun valideynləridir (Göyüşov Z., 1964, s.16).

Etnoqrafik mənbələrdən aydın olur ki, "...Oğuz elində və yəqin ki, bütöv türk coğrafiyasında insan uşaqlıqdan qocalana qədər, beşikdən gor evinə icimai himayədir. Yüksək sivilizasiyalı ölkənin aristokrat ailələrində olduğu kimi, qədim Oğuz ailəsində də körpə doğulan kimi dayəyə tapşırılır. Dayə uşağın gigiyenik qidalanmasının, gigiyenik bəslənməsinin təminatçısı olduğu kimi, həm də təcridən əqli tərbiyəsi ilə məşğul olurdu. Yetkinlik çağına çatan Oğuz övladlarının davranışından, cəmiyyətdəki yerindən aydın olur ki, Oğuz ailəsində uşağın fiziki, əqli və estetik tərbiyəsi vəhdətdə aparılır" (Dədə Qorqud kitabı, 2004, s.16).

Müqayisəli araşdırmalar onu deməyə imkan verir ki, qədim yazılı abidələrimizdən olan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında uşaqların hərtərəfli inkişaf edib, tərbiyələndirilməsi müasir sivil ölkələrlə eynilik təşkil edir. "Dədə-Qorqud" dastanından aydın olur ki, Oğuz elində dünyaya gələn körpəni öz soyundan olan mürəbbilər milli mentalitet əsasında tərbiyə edirdilər. Öz millətindən olan bu tərbiyəçilər uşaqlara ana yurda, doğma təbiətə, ana dilinə sevgi tərbiyə etmişlər (Dədə Qorqud kitabı, 2004, s.476).

Müasir dövrümüzdə də ailədaxili münasibətlər adət-ənənəmizə əsaslanaraq səmimiyyət və qarşılıqlı hörmət, etimad əsası üzərində qurulur.

Əxlaq tərbiyəsi ilə yanaşı, ənənəvi tərbiyənin əsas üsullarından biri də əmək tərbiyəsidir. Azərbaycan ailəsində uşaqların əmək tərbiyəsinə kiçik yaşlarından başlayırdılar. Hələ 3-5 yaşda uşaqları kiçik işlər görməyə sövq edir, müəyyən şeyləri aparıb-gətirməyi öyrədirdilər. Həmin dövrdən etibarən uşaqlara çox ciddi yanaşır, onlara müxtəlif vərdisləri aşılayırlar. Oğlan və qız uşaqları bir az böyüyəndən sonra, yəni 6-7 yaşından etibarən onlara fərqli yanaşırlar. Ailədə uşaqlara düzgün danışmaq, süfrə arxasında oturmaq, oyunlarda iştirak etmək, sərbəst soyunub-geyinmək, səliqəli olmaq və s. davranış və nəzakət qaydalarını öyrədirdilər.

Doğrudur, uşaqların tərbiyəsində əsas rol valideynlər oynayır, lakin ətraf mühitin də onların tərbiyəsinə böyük təsiri vardır. Uşaqların düzgün tərbiyə olunmasında ailə ilə yanaşı, məktəbin də rolu böyükdür. Akademik İsa Həbibbəyli yazır: "Azərbaycanda məktəbin və mədrəsənin yaranması və genişlənməsi maarifçilik hərəkatı ilə bağlıdır. Azərbaycanda maarifçilik XIX əsrin hadisəsi kimi meydana çıxmışdır" (Həbibbəyli İ., 1997, s.117).

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəlində çar Rusiyanın tabeliyində olan Azərbaycanda güclü ruslaşdırma siyasəti yeridildiyindən məktəblərin əksəriyyəti rus dilli idi. Bəzi valideynlər öz uşaqlarını məktəbə qoymazdan əvvəl aparıb rus evlərində tərbiyələndirirdilər. Bu cür halları müşahidə edən Mirzə Cəlil xalqımızın öz dilindən, öz milli-mənəvi dəyərlərindən uzaqlaşdığını görür və əsərlərində həyəcan təbili çalırdı. C.Məmmədquluzadə "Xanımlar" felyetonunda yazır: "Əgər bir az diqqət ilə hesab eləsək ki, əgər statistik qanunu ilə qabağımıza şotka qoyub və əlimizə qələm götürüb yazaq, baxıb görərik ki, Qafqazda müsəlman cavanlarının hamısının tərbiyəsi rus evindən başlanır...Xanlarımız, bəylərimiz, dövlətli və ya kasıblarımız haman gün ki, istəyirlər uşaqlarını hökumət məktəblərinə qoysunlar, qabaqca aparıb bir rus evinə verirlər...Rus Qafqazı alandan indiyədək mötəbər xanlarımızın uşaqları beş-altı yaşından başlamış veriliblər rus külfətlərinə...Tiflisdə rus evlərində qalan müsəlman uşaqlarının sayı yüzdən artıqdır...Müsəlman uşaqlarını evində saxlayan rusların çoxu qulluqçulardır, vəssalam. Yoxsa bunların tərbiyə işindən heç xəbərdarlıqları yoxdur..." (Məmmədquluzadə C., 2004, s.345-346).

C.Məmmədquluzadə uşaqların rus evlərində tərbiyə olunmasından narahat idi, çünki rus evlərində uşaqlar yalnız rus yaşam tərzini, rusların içkili məclislərini, xanımların ağalar ilə nəzakət, çəm-xəm və qaş-göz süzdürmələrini görürdülər. Bu ailələr uşaqları xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərindən məhrum edirdi.

Rusların həyata keçirdikləri bu siyasət xalqı soykökündən uzaqlaşdırıb, etnosun milli-mənəvi dəyərlərini məhv etməyə istiqamətlənmişdi. Bu cür tərbiyə üsulunun ağır nəticələrini isə biz uzun müddət unuda bilmədik. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti illərində az qala bütün xalqı ruslaşdıran rus imperiyası dağıldıqdan, xalqımız öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ulu öndər Heydər Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərimizə qayıdıb, azərbaycançılıq ideyalarına sahib olmağımızda böyük xidmətləri oldu. Sovet ideologiyasının sərt rejimi dövründə Heydər Əliyev xalqımızın mənəvi dəyərlərinin əriyib itməməsi üçün əlindən gələni etdi. Elə bu səbəbdəndir ki, sovet ideologiyası Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərini şüurlardan silə bilmədi. İndi hər bir azərbaycanlı öz övladını sırf azərbaycançılıq ideyaları əsasında, milli zəmində tərbiyə edir.

Ənənəvi tərbiyə məsələsinin əsas tərkib hissəsi olan təhsil C.Məmmədquluzadə yaradıcılığında xüsusi yer tutur. “Bir gürcüyə cavab”, “Çətin məsələyə cavab”, “Keçən günlər” və s. felyetonlarında ədib tərbiyə ilə təhsilin inkişafını vəhdətdə görür, onları bir-birindən ayırmır.

Ailə tərbiyəsini əsas götürən müəllif yeni nəsilləri tərbiyəli və hərtərəfli formalaşdırmağın çarəsini balaca qızların tərbiyəsi və oxumaqlarında görürdü.

C.Məmmədquluzadə “Uşaqlarımız” felyetonunda yazır: “Bizim içərimizdə qədim vaxtlardan adət belə olub ki, uşaqlarımızı böyük adamlarımızın məclisindən uzaq tutmuşuq” (Məmmədquluzadə C., 2004, s. 100). Elə indi də ailədə uşaqlara aid olmayan söhbətlər olanda, onlar başqa otağa keçir və valideynlərin söhbətlərində uşaqların iştirakı məsləhət olunmur. Digər tərəfdən, müəllif qeyd edir ki, “uşaqlar kişilərin yanından uzaq düşüb vaxtlarını ya arvadların məclisində, ya da küçə-bacada keçirməyə məcbur olurlar” (Məmmədquluzadə C., 2004, s.100). Həqiqətən, uşaqların valideynlərindən kənarlaşdırılması həm onların tərbiyəsinə, həm də davranış qaydalarına təsir göstərir. Müəllif valideynlərə tövsiyə edirdi ki, uşaqları məktəbə qoymaqla valideyn öz borcunun başa çatdığını və bununla da işinin bitdiyini düşünməsin. Yazıçı yazır: “Elmi ələ gətirmək ilə tərbiyə işi gərək tuş gedələr, hələ bəlkə tərbiyə məsələlərini elm təhsilindən yuxarı tutmaq lazımdır” (Axundov, S., Həsənov A., 1991, s.101). Valideynlərlə uşaqlar arasında münasibətlər şəxsi emosional əsaslar daşıyır. Uşaq daima valideyn nəzarətini öz üzərində hiss etməlidir. Müəllif həmin felyetonunda yazır: “Çox atalar uşaqları oxutduqları məktəbin yolunu və harada olmağını tanıyırlar, çünki arxayındırlar ki, övladları orada dərslərini oxumaqdadırlar” (Məmmədquluzadə C., 2004, s.100). Görkəmli mütəfəkkirin ailə ilə məktəbin həmişə qarşılıqlı əlaqədə olması haqqında fikri indi də öz aktuallığını saxlayır.

Uşaqların tərbiyəsində ən başlıca yeri “ailə-məktəb” problemi tutur (Qasıмова L., Mahmudova R., 2003, s.486). 2003-cü ilin sentyabr ayında ölkəmizdə Respublika Milli Valideyn-Müəllim Assosiasiyası təsis edildi. Bu qurumun qarşısında duran əsas məqsəd valideynlərin, ictimaiyyətin məktəbin həyatında rolunu artırmaq, mövcud “valideyn-məktəb”, “valideyn-müəllim” münasibətlərinin yeni yanaşma əsasında qurulması, valideynlərin məktəbin fəaliyyətində, idarə olunmasında geniş iştirakının təmin edilməsi ilə bağlıdır (Hətəmov A., 2007, s.39).

Respublika Milli Valideyn-Müəllim Assosiasiyasının yaranmasının məktəbdə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində, şagirdlərin təlim-tərbiyəsində və onların gələcək cəmiyyətimiz üçün layiqli vətəndaş kimi yetişməsində əhəmiyyətli rolu vardır. Müasir ailə, məktəb və ictimaiyyət vahid bir orqanizmin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi şagirdlərin təlim və tərbiyəsində bütün pedaqoji prosesin əsas istinad nöqtəsi hesab olunur.

Araşdırmalar nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, ailədaxili münasibətin ən mühüm tərkib hissəsi olan ənənəvi tərbiyə məsələsində əsas etibar ilə aşağıdakı amillər əsas götürülür:

1. Tərbiyədə əsas məsuliyyətin valideynlərin üzərinə düşdüyünü;
2. Tərbiyədə milliliyin qoruyub saxlanılmasını;
3. Tərbiyə prosesində fiziki cəza üsullarından istifadə edilməməsini;
4. Məktəblə valideynlər arasında sıx əlaqənin yaradılmasını;
5. İctimai müəssisələrin uşaqların tərbiyəsində böyük rol oynadığını;
6. Bədii ədəbiyyatın uşaqların tərbiyəsində əsas amil olduğunu əsas götürmüşdür.

Nəticə

Nəticə etibarı ilə demək olar ki, ailədaxili münasibətlər xalqın milli mənəvi dəyərlərinin, etnik xarakterinin və sosial-mədəni davranış normalarının ən dolğun şəkildə təzahür etdiyi mühitdir. Əldə olunan etnoqrafik məlumatlar və yazılı ədəbiyyatlarla aparılan müqayisəli təhlil göstərir ki, Azərbaycan ailə modeli tarixən həm maddi, həm mənəvi dayaq nöqtələrinin birliyini özündə yaşatmış, həm də xalqın xarakterini formalaşdıran ən əsas institutlardan biri olmuşdur.

Araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilir ki, ailədaxili münasibətlərdə müşahidə olunan etnik xüsusiyyətlər zamanla dəyişsə də, onların əsas mahiyyəti – ailə birliyi, tərbiyə, qarşılıqlı məsuliyyət, ailə üzvləri arasında qarşılıqlı səmimiyyət və etimad – müasir dövrdə də aktualdır. Bu dəyərlər həm təhsildə, həm tərbiyə sistemində, həm də gənclərin sosiallaşma prosesində öz əhəmiyyətini qorumaqdadır.

Beləliklə, ailə münasibətləri təkcə sosial bir sistem deyil, xalqın etnik-mədəni dəyərlərini yaşadan və nəsillərə ötürən mənəvi irsdir. Bu səbəbdən ailənin qorunması, tərbiyə prosesinin gücləndirilməsi və milli dəyərlərin təhsillə uzlaşdırılması həm etnoqrafiyanın, həm də müasir cəmiyyətin mühüm vəzifələrindən biri kimi dəyərləndirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT:

- Axundov, S., Həsənov A. Ailədə uşaqların tərbiyəsi. (1991). Bakı: Maarif.
- Bayramova, L. Gender və ekologiya. (2000). Bakı: Poliqrafiya Mərkəzi.
- Dədə Qorqud kitabı. Ensiklopedik lüğət. (2004). Bakı: Öndər.
- Göyüşov, Z. Azərbaycan maarifçilərinin əsərlərində əxlaq məsələləri. (1964). Bakı: Azərnəşr.
- Həbibbəyli, İ. Cəlil Məmmədquluzadə: Mühiti və müasirləri. (1997). Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
- Hətəmov, A. Məktəb-valideyn-müəllim assosiasiyalarının işi barədə. (2007, №.). Bakı: Azərbaycan məktəbi jurnalı.
- Kitabi- Dədə Qorqud. (2004). Bakı: Çarşıoğlu.
- Köçərli, F. Seçilmiş əsərləri. (1963). Bakı: Elm.
- Qasımova, L., Mahmudova R. Pedagogika. (2003). Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı.
- Qədirzadə, H.Q. Ailə və məişətlə bağlı adətlər, inanclar, etnogenetik əlaqələr. (2003). Bakı: Elm.
- Makarenko S. Seçilmiş pedaqoji əsərləri: 2 cildə, I c., Bakı: Maarif, 1983, 384 s.
- Məhəmməd, F. Əsərləri: 6 cildə, V c. (2005). Bakı: Şərq- Qərb.
- Məmmədquluzadə, C. Əsərləri: 4 cildə, I c. (2004). Bakı: Öndər nəşriyyat.
- Məmmədquluzadə, C. Əsərləri: 4 cildə, II c. (2004). Bakı: Öndər nəşriyyat.
- Məmmədquluzadə, C. Əsərləri: 4 cildə, III c. (2004). Bakı: Öndər nəşriyyat.
- Məmmədquluzadə, C. Əsərləri: 4 cildə, IV c. (2004). Bakı: Öndər nəşriyyat.
- Məmmədov, A. Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığında azərbaycançılıq. (2003). Bakı: Elm.
- Sidqi, M. T. Əsərləri. (2004). Bakı: Çarşıoğlu.